

كبيكع

Kebîkeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 10 • 2000

ISSN 1300-2864

**SAHİBİ VE SORUMLU
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ**
Ahmet Yüksel

YAYIN YÖNETMENİ
Kudret Erimođlu

YAYIN KURULU
Suavi Aydın, Ethem Cořkun,
Mehmet Ölmez, Oktay Özel,
Andreas Schachner, Omer Türkoğlu,
Süha Ünsal, M. Bülent Varlık

DANIŐMA KURULU
Mustafa Canpolat, Jak den Exter,
A. Sami Güneýçal, Selim İlkin,
Uğur Kocabaşoğlu, İlhan Tekeli,
Talat Tekin, Metin Turan

KAPAK ve SAYFA TASARIM
Omer Türkoğlu

BASKI
Alp Matbaası (312) 230 09 97

YAZIŐMA ADRESİ

KEBİKEÇ YAYINLARI
Karanfil Sokak Birlik İş Merkezi 5/2
06650 Kızılay ANKARA
Tel-Fax: (312) 418 62 03
İnternet: www.sanatkitabevi.com.tr
E-mail: kebikec@ada.net.tr

ABONE KOŐULLARI
İki sayı için: Yurt için: 12.000.000.- TL
Yurt dışı: 100 DM, 115 NLG, 75 S
Abone bedeli için:
Yurt için: T. İş Bankası, Sanat Kitabevi
4218 - 3432220 (TL)
Yurt dışı: T. İş Bankası, A. Yüksel
4218 - 6177022 (DM)
T. İş Bankası, A. Yüksel
4218 - 5848616 (NLG)
T. İş Bankası, A. Yüksel 4218 - 5880622 (S)
Fiyatı: 6.000.000.- TL (KDV dahil)

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında 1000 adet basılmış ve numaralandırılmıştır.
Altı ayda bir yayımlanır İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi
Kapak figürü: *Sultan I. Bayezid tuđrası*

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Kudret Emiroğlu

4

Tek Parti Döneminde Tek Sayı Çıkmış Bir Dergi: *Projektör*

M. Bülent Varlık

5-10

Ankara Kitapçılık Tarihi Üzerine Derkenâr:

Ankara Sahafları ve Kitapçıları Üzerine Bölük Pörçük Anılar

Sami Önal

11-14

XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler-II, Talat Paşa

Uygur Kocabaşoğlu

15-30

I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası

Vahdet Keleşylmaz

31-37

İç Savaş ve Restorasyon Devrinde İngiltere'de İslam

N. I. Matar

39-56

DOSYA

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVLET, TOPLUM, KİMLİK ÜZERİNE YAZILAR

İlk Osmanlılara Dair

Fatma Acun

59-73

Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler

M. Pınar Emiralioğlu

75-88

*Kisve Bahası Arşuballeri: Osmanlı Döneminde Balkanlar'da
İslamlaşma Sürecine Dair Bir Kaynak*

Nikolay Antov

89-105

Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidat Olayları

A. Nükhet Adıyeko / Nuri Adıyeko

107-113

Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler:

II. Abdülhamid'den II. Meşrutiyet'e

Mehmet Mert Sunar

115-130

Hamidiye, Nakşibendiye ve Mülkiye:

II. Abdülhamit Döneminde Musul Vilayetinden Bir Kesit, 1897-1901

Gökhan Çetinsaya

131-139

- Siyasal İktidar ve Şerh: 19. Yüzyıl Osmanlı Çerçevesinde
Mekansal Değişimler Üzerine
Hakan Kaynar
141-158
- 1917 Yılında Atkaracalar'da (Çankırı) Belediye Hizmetleri, Ücretler ve Fiyatlar
Ömer Türkoğlu
159-170
- Afrika'dan İzmir'e: İzmir'de Bir Köle Misafirhanesi
Abdullah Martal
171-186
- Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kıtabevi Bağlamında
Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset
Kudret Emiroğlu
187-222
- Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi
Selçuk Akşin Somel
223-238
- Osmanlı Kimliği Üzerine Osmanlı'nın Son Tartışması:
Osmanlı'nın Hüviyet Cüzdanı Nasıl Olmalı?
Ferîd Demir
239-254
- Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu
Temuçin F. Ertan
255-272
- Eski Mecmualar Arasında: 18. Yüzyıl Başında Kızkulesi
Mehmet Kalpaklı
273-275

KİTAP/ELEŞTİRİ

- Osmanlı Tarihine Yaklaşmak
Kaan Duvukan
277-281
- Bulgaristan'da Osmanlı Kütüphaneleri
Ömer Turan
283-292

KONFERANS

- Ermeniler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu (Chicago 13-19 Mart 2000)
- Türkiye, Almanya ve A.B.D.'den Tarihçiler Jenosidi Tartışıyor
Ronald G. Sunny
293-297
- Tarihi Bir Konferans Hakkında Sıradan Gözlemler
Taner Akçam
298-301

Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu

Temuçin F. ERTAN*

AD ve SOYAD KAVRAMI
Tanzimat'tan günümüze Türkiye'deki çağdaşlaşma hareketleri çerçevesinde Batı'dan alınan norm ve değerler ile düşünce ve kurumlar arasında bazıları hiçbir tartışmaya yol açmaksızın kabul görürken, bazıları günümüze değin devam eden tartışmaları kaynaklık etmiştir. Kılık-kıyafet, laisizm, hukuk kurallarının bir kısmı, alfabe ve bazı idari düzenlemeler toplumun bir kesimi tarafından hemen ve tümüyle benimsenirken, toplumun hiç de azımsanmayacak bir kesimi tarafından hala tereddütle karşılanmakta ve hatta tümüyle reddedilmektedir. Buna karşılık başta Soyadı Kanunu olmak üzere, günlük yaşamı düzenleyen bir takım değişiklikler ise toplumun tümü tarafından hemen kabul görmüş ve herhangi bir toplumsal muhalefete gerekçe teşkil etmeden benimsenmiştir. Aynı tutum, bir başka deyişle aynı kabulleniş günümüzde de devam etmektedir.

Türk Devrimini bir bütün olarak ele aldığımızda Soyadı Kanununun bu bütünü tamamlayan önemli bir halka olduğu söylenebilir. Soyadı Kanunu, Türk toplumunun çağdaşlaşma-batılılaşma serüveninde Atatürk döneminde gerçekleştirilen bir ayrıntı veya çok da önemli olmayan bir biçimsel değişiklik gibi görünmesi nedeniyle olsa gerek, en az tartışılan, belki de hiç tartışılmayan bir düzenleme olarak göze çarpmaktadır. Atatürk dönemini ve bu dönemde gerçekleştirilen devrim hareketlerini inceleyen araştırmalarda genelde ya en sona bırakılan ya da en az değinilen bir

* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

çağdaşlaşma hamlesi olarak ele alınması da, muhtemelen üzerinde fazla fırtına koparılmamasından ve toplumsal bir muhalefetle karşılaşmamasından kaynaklanmaktadır.

Bütün bunlara karşın Soyadı Kanunu'nun yeterince araştırıldığını ve sonuçlarının irdelendiğini söylemek mümkün değildir. Soyadı konusunun toplumsal bir uzlaşmanın ürünü olması ve doğal olarak da günümüze değin herhangi bir çatışmaya kaynaklık etmemesi, araştırmacılar açısından etki alanı dar ve ayrıntı bir konu gibi algılandığını akla getirmektedir. Öyle ki üniversitelere ders kitabı niteliğindeki, çoğu Türkiye'nin bu konudaki resmi yaklaşımını sergileyen Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ya da Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile ilgili kitaplarda konuya ya çok az yer verilmiş ya da yorumsuz olarak geçitirilmişdir (Turan, 1966: 115-116; Ateş, 1982: 321; Eroğlu, 1982: 325; Turan vd., 1999: 257-58).

Ancak üzerinde toplumsal bir uzlaşmanın bulunması, benimseyip benimsememe konusunda pek polemik teşkil etmemesi, Soyadı Kanunu'nun önemini ve çağdaşlaşma sürecindeki rolünü azaltmıyor. Atatürk döneminde gerçekleştirilen Soyadı Kanunu da tüm yenilik çabaları gibi yaratılmak istenen yeni insan tipi ve toplum modeliyle doğrudan ilişkili bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ad ve soyad kavramlarına gelince; dar anlamdaki ad, kişinin hukuken taşımak zorunda olduğu addır. Bu nedenle bu ada "zorunlu ad= zaruri ad" da denir. Hukukta dar anlamdaki ad, öz ad ve soyaddan oluşur (Zevkliler, 1981: 239). Soyadı "herkesin ailece anılmasına yarayan öz adından sonraki adı, aile adı (TDK Türkçe Sözlük: 1330) kişinin öz adından başka taşımak zorunda olduğu ve soyunu gösteren ad" (Yılmaz, 1982: 425) şeklinde tanımlanabilir. Daha geniş olarak "çocuklara babadan, kadınlara kocadan geçen ve küçük addan sonra, onunla birlikte kullanılan aile adı" biçiminde de ifade edilebilir (Meydan Larousse, 18: 245).

Bu tanımlardan hareketle soyadın bir aile adı olduğu ve öz ad veya ön ad ile kullanıldığı ve soyu, dolayısıyla da tarihsel sürekliliği gösteren bir ad olduğu söylenebilir. Bir anlamda kişinin, kişiliğin, ailenin ve soyun belirginleşmesinde, tanımlanmasında ve ifade edilmesinde doğrudan etkili olan bir gelenek, bir düzenlemedir. Soyadı tüm bu nitelikleriyle kişiler hukukunun bir parçasıdır. Bu anlamda kişi haklarıyla doğrudan ilgilidir. Aile adı veya medeni ad da denilen soyadı sayesinde ayrı ayrı ailelerden gelen kişilerin birbirlerinden ayırt edilmeleri kolaylaşır (Zevkliler, 1981: 241).

Soyadı sayesinde bir ailenin bireylerini başka ailelerin bireylerinden ayırmak mümkün olduğu gibi, aynı soydan gelen bir başka bireyle olan bağlantıyı, ailenin ortaya çıktığı ya da yerleştiği yöreyi, bağlı olduğu ulusu ya da kabileyi, ata mesleğini belirlemek de mümkündür. Bir toplumun soyadı seçerken yapmış olduğu tercihler incelendiğinde hemen her kültürün kendi tarihini, değer yargılarını ve hatta saplantılarını ve özelemlerini görmek mümkündür.

Soyadı uygulaması değişik kültürlerde, çok farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Örneğin Çin'de daha M.Ö. 2852'de imparatorluk emriyle herkesin babadan geçen bir aile adı alması zorunluluğu getirilmiştir. Batı'da ise benzer uygulamalara daha sonraki yıllarda, günümüze daha yakın dönemlerde geçilebilmiştir. Örneğin İngiltere'de ancak M.S. 1000'lerde alınmaya başlanan soyadının yerleşmesi çok uzun yıllar sonra gerçekleşebilmiştir. Burada soyadı yaklaşık altı yüz yıllık uzun bir uğraş sonunda benimsenmiştir (Ana Britannica, 19: 569).

Bu arada bazı çalışmalarda soyadı uygulamasının ilk örnekleri Roma İmparatorluğu'na kadar götürülmektedir.¹ Dönemin en geniş topraklarına, en yoğun ve kozmopolit nüfusuna sahip Roma'da bilindiği gibi hukuk kuralları da çağın ilerisinde düzenlenmiş ve özellikle de vatandaşlık konusu ciddi hukuki çerçevede ele alınmıştır. Bundan hareketle soyadı gibi bireyin soyunu ve tarihini, daha genel bir ifadeyle toplum içindeki konumunu ve toplumsal tabakalaşmadaki yerini belirleyen bir düzenlemenin Roma'da yapılmış olması hiç de şaşırtıcı değildir.

Batı'da soyadı uygulaması, Hıristiyanlığın benimsenmesiyle birlikte, bireyin aileden bağımsız bir varlık olarak ele alınmasının etkisiyle unutulmaya başlanmıştır (Ataay, 1980: 93). Ancak 12. yüzyıldan itibaren kişilerin tek adla çağrılmalarının sakıncalar doğurması üzerine, aile adı kullanılması uygulaması yeniden canlanmıştır. Bundan hareketle özad ve soyadı uygulamasının hukuk alanında ortaya çıkması, çağdaş anlamdaki kanunlaştırma hareketlerinden çok önceleri gerçekleşmiş olduğu söylenebilir (Ataay, 1980: 93).

Ancak çağdaş anlamdaki soyadı, kişi hak ve özgürlüklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte yaygınlaşmış ve bugünkü düzeyine ulaşmıştır. Bir anlamda ilk ve ortaçağlarda soyadına benzer düzenlemeler genelde özgür insanın ve yurttaşın durumunun belirginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu nedenle bir vatandaş ya da yurttaş statüsünde bulunmayanlar için bu hakkı kullanmak sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Batı'da soyadının, özellikle soyluların ayrıcalıklarının sona ermesi sürecinde, feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında alt sınıfların kendi varlıklarını ifade etmelerinin bir aracı olarak ortaya çıktığı ve geliştiği söylenebilir (Ateş, 1982: 321).

İslamiyet öncesi dönemde ad verme son derece önemli ve törensel bir anlayışla gerçekleştirilmesine karşın, Türklerde 1934 yılı öncesinde soyadı uygulamasından söz etmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayanlar bir vatandaş ya da yurttaş değil de, tebaa statüsünde buldukları için çağdaş anlamdaki kişi hak ve özgürlükleri de oldukça geç gelişmiştir. Ayrıca Osmanlı'da Batı tarzında bir toplumsal tabakalaşmanın bulunmaması ve hemen hiçbir grubun devlet karşısında

¹ Bkz. Mumcu, 1998: 444-46. Bu çalışmada soyadı konusu, "Kişiliğin Hukuk Düzeni İçinde Belirginleşmesindeki Öge: Soyadı" başlığı ile ele alınmıştır.

güçlenememesi de bireysel hakların gelişimini Batı'ya göre geciktirmiştir. Gerek Osmanlı Devleti döneminde, gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında bireyler ya baba isimleriyle ya da aileden gelen lakapla anılmışlardır. Aslında bu dönemlerde kullanılan aile adlarının ve lakapların daha sonraki dönemde soyadı olarak benimsendiği söylenebilir. Askeri okullarda ise ismin sonuna öğrencinin doğduğu yer eklenerek kişiliğin belirlenmesi yoluna gidilmişti. Ancak devlet-birey ilişkisinin zayıf olması, resmi işlemlerdeki karmaşıklığın ve yoğunluğun da Batı'ya nazaran az olmasına yol açmış ve uzun bir dönem soyadına ihtiyaç duyulmamıştır.

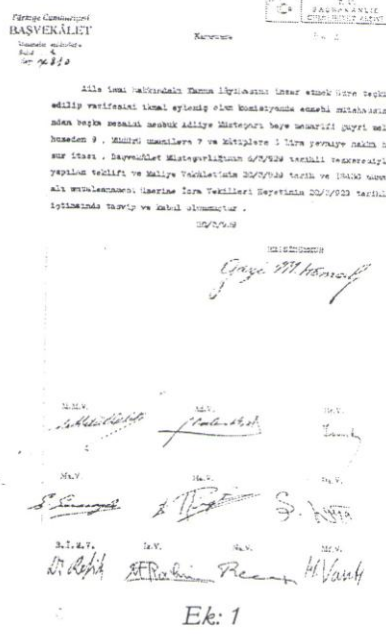
SOYADI KANUNU (21 HAZİRAN 1934)

Soyadı Kanunu'nun kabul edildiği yıl olan 1934 yılına değin geçen yaklaşık 10 yıllık Cumhuriyet Türkiye'sinde kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili ciddi adımların atıldığını söyleyebiliriz. Eğitim ve öğretimde yapılan düzenlemeler, Batı'dan laik ve çağdaş hukuk kurallarının alınması, siyasal anlamda bazı demokrasi denemelerinin yapılması gibi gelişmeler sonucu birey olma ve kendini ifade etme yolunda belirli bir aşamanın kaydedildiğini iddia etmek hiç de yanlış olmaz. Soyadı Kanunu ile ilgili olan ve bu kanuna zemin hazırlayan en önemli gelişme, aile ve kişi hukukunu da kapsayan Medeni Kanun'un 1926 yılında kabul edilmesidir. 1934 yılına değin yapılan düzenlemeler sonucu tebaadan yurttaş, ümmetten ulusa geçiş yolunda ciddi bir mesafe katedilmiştir. Devlet-birey ilişkilerini daha çağdaş temellere oturtabilmek için gerek özde, gerekse biçimde kökten değişikliklere gidilmiştir. Soyadı Kanunu bir anlamda 1934 yılına değin gerçekleştirilen biçimsel değişikliklerin de son halkası olarak görülebilir.

Soyadı konusu kişi hakları ve aile hukukunun bir parçası olduğu için, bu konudaki çalışmaların 1926 yılında Medeni Kanunun kabul edilmesinden hemen sonra başladığı söylenebilir. Ancak bu çalışmaların hem yoğunluk, hem de öncelik açısından yeterli olmadığı anlaşılıyor. Öyle ki, konuyla ilgili bazı resmi yazışmalara bakıldığında, Soyadı Kanunu ile ilgili çalışmaların 1929 yılı öncesine dayandığı anlaşılmaktadır. 20 Mart 1929'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzalı bir kararnamede aile ismi hakkında kanun layihası hazırlayanlara, bu çalışmalarının karşılığında yevmiye ödenmesiyle ilgili kararnamenin yayınlanması soyadı konusunun 1929 yılı öncesinde gündeme geldiğini kanıtlamaktadır.² Yine aynı kararnameden anlaşıldığı gibi komisyonda yabancıların da görev alması ilginç bir uygulamadır. Bununla birlikte çalışmaların uzadığı açıktır. Çünkü Soyadı Kanunu ancak 21 Haziran 1934'te

2 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030.18.01/ 2.18.38. Bu kararnamenin tam metni için bkz. Ek:1

çıkartılabilmektedir.³ Kanun layihası üzerinde TBMM’nde görüşmelere 16 Haziran 1934’te başlanmıştır. Bu görüşmeler sırasında özellikle aile konusunda sıkı tartışmalar çıkmıştır. Bursa Mebusu Refet Bey öncelikle kanunun geciktiğini iddia etmiş ve bu konuda Adliye Vekiline eleştiri yöneltmiştir.⁴ Konuşmasını aile isimlerinin terk edilmemesi konusunda yoğunlaşan Refet Bey, özellikle “oğlu” ile biten aile isimlerinin soyadı olarak alınabileceğini öne sürmüştür.⁵ Refet Bey konuşmasını şu ilginç sözlerle sürdürmüştür: “...Hükümet, kısıydatında şahıs ismi sonra, aile ismi evvela kullanılır. Bunu değiştirmekte bendenizce fayda yoktur. Sonra oğlu kelimesini çıkarmakta da mana görmüyorum. Şarki Avrupa’da da mesela 150 milyonluk bir Rus kütlesi vardır. Buralarda da aile ismi sonlarına of, yef gibi labikaların ilave edildiğini görüyoruz. Sonra Romanya’da esko labikasını görüyoruz. Bulgarlar da Ruslara müşabihdir. Sonra Sırp lar iç, viç gibi labikalar ilave ediyorlar. Yunanlılar, bizim memleketimizde bulunan Rumlar aki, idis gibi labikalar ilave ediyorlar. Bizim memleketimizde bulunan Ermeniler de bunu kullanıyorlar. Biz öteden beri oğlu kelimesini kullanıyoruz. İran’da da zannederim zade kelimesi kullanılıyor. Görülüyor ki oğlu kelimesini mutlaka atmağa lüzum yoktur. Halk öteden beri bunu bu suretle kullanmaktadır. Kalkmasında bir fayda görmüyorum. Bu isim kendi kendine teşekkül etmiştir. Bundan bir müşkülât çekmiyoruz...”⁶ Kanunu savunan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey aile isimlerinin değişebileceğini, “oğlu” kelimesinin karışıklığa yol açabileceğini ve özellikle de orduda çok büyük sıkıntıların bulunduğunu ifade etmiş ve kanunun olduğu gibi geçmesi görüşünü yinelemiştir.⁷ Ancak gerek Refet Bey’in, gerekse diğer mebusların eleştirileri kanunu reddetmek amacıyla değil, daha iyi ve mükemmel kılmak amacıyla yöneliktir.

Ek: 1

3 Şerafettin Turan (1996) Soyadı Kanunu’nun tarihini 24 Kasım olarak belirtmekte ve öneriyi de İsmet Paşa ve arkadaşlarının verdiğini ifade etmektedir. Oysa bu bilgiler Soyadı Kanunu ile değil, Mustafa Kemal Paşa’ya ‘Atatürk’ soyadının verilmesiyle ilgilidir.

4 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 16.6. 1934, s. 191.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 16. 6.1934, s. 192-196.

6 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 16. 6. 1934, s. 192-196.

7 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 16. 6. 1934, s. 197-198.

Kanununun 21 Haziran 1934'te görüşülmesi sırasında "Her Türk öz adından başka soyadını da taşımağa mecburdur" şeklindeki birinci madde ile "Söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır" şeklindeki ikinci madde herhangi bir tartışmaya neden olmadan hemen kabul edilmiştir.⁸ Buna karşılık "Rütbe ve memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edepelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılmamaz" şeklindeki üçüncü madde ciddi tartışmalara yol açmıştır.

Bu madde üzerinde söz alan Ordu Mebusu Hamdi Bey'in "Efendim, kanunun bu maddesi, milli birliği, milli vahdeti ihlal eder diye aşiret isimlerini aile ismi olarak kullanılmamağı men ediyor. Bu doğru şeydir. Fakat aşiret kelimesinin mana ve medlulünü tabli etmek ne suretle mümkün olabilir? Elimizde bugün yaşayan aşiret isimlerini ihtiva eden diksiyoner yoktur. Bir çok aşiret isimleri vardır ki, bunlar müstehase haline gelmiştir. Anadolu köylerinin ekserisini tetkik edecek olursak her köylü, köyünün ismini taşımaktadır ve bu isimler de aile ismi olarak kullanılmaktadır. Mesela Bayındırhoğulları, Çebnioğulları gibi aile isimleri vardır. Kanun da bu aşiret kelimesini mutlak olarak zikrettiğimiz takdirde, bu isimleri kullananlar, bunları terk etmek mecburiyetinde kalacaklardır. Bunun için aşiret kelimesini tabli etmek icap eder. Veyahut aşiret isimleri taşıyan köye nispetle yad olunan aşiret isimleri vardır. Falan, falan köylü diye kullanıldığı gibi, mesela Karaisalı diye bir aşiret vardır, aynı zamanda bu bir köy ismidir. Karaisalı dediğimiz zaman aşiret ismi diye bunu men lazım gelir. Bunlar hakkında da encümen ve Dahiliye Vekili Bey'in müteleası nedir? Bunu anlamak istiyorum"⁹ şeklindeki sözleri ve soruları karşısında söz alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey şu cevabı vermiştir: "Aşiret hayatı orta devire ait icimai bir tarzı teşekküldür ve bir ayrılık ifade eder. Milletler, orta devirde, adeta bir kum yığını gibidir. Her bir kum tanesi gibi ayrıdır. Vurulduğu vakit dağılan bir kütledir. Halbuki, son devir milletleri bir arjil bir kil tabakası gibi zerrati olmakla beraber hepsi bir arada bir kil tabakasıdır, nüfuz kabil değildir. Hala aşiret ve kabile hatıraları yaşayan bazı yerlerden bu hatıraları silmek lazımdır. Aşirete intisabı kabul edecek olursak -cetvel yanında değildir, olsaydı okurdum. Şarkta iki yüzden fazla aşiret vardır. Haydaranlı, Halikanlı, Yusufanlı ve saire gibi. Bunların her birinin efradı binlerce kişiden ibarettir. Bunları silmeyecek olursak, bir zaman sonra karşımıza Haydaranlı, Yusufanlı diye bir çok kimseler çıkacaktır. Binaenaleyh bunu birden kaldırmak lazımdır. Bunu kaldırmak milli vahdetin esasları icabıdır. Eğer aşiret ismini taşıyan köy isimleri varsa; onlar aşiretlikten çıkmış, köy ismi olmuştur. Bu gibi isimlerin soy adı olarak kullanılmasında mahzur yoktur. Bunların aşiretle alakası yoktur. Fakat doğrudan doğruya aşiret hayatı yaşayan ve ismini taşıyanlara mani olmak iktiza eder. Mesela, Menemen bir aşirettir. Fakat Menemen diyecek olursak, bu gün kaza merkezi olan Menemen'i anlıyoruz. Hamdi Bey arkadaşımızın dediği gibi, hakikaten aşiret ismini taşıyan köyler vardır. Böyle köy ismini taşıyan köyler vardır. Böyle köy ismini taşıyan aileler de mevcuttur. Fakat Çerkes, Kızılbaş,

8 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 245.

9 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 245.

Bektaş, gibi isim vermek doğru değildir. Sonra yabancı milliyet isimlerini de kaldırmak istiyoruz. Memleketimizde, hariçten gelmiş, memleketimiz yerlisinden olan bazı kimseler, başka bir camia ismini taşımaktadırlar. Mesela; Arap, Çerkes, Çeçen gibi binlerce isim vardır. Bunları da kaldırmak lazımdır. Mesela, Çeçen İbrahim, Laz Memet gibi isimler kullananlar, kendilerine mutlaka başka isim bulmalıdır. Binaenaleyh, maksadımız fiilen mevcut olmayan fakat hayallerde yaşayan ayrılığı kaldırmaktır. Bu ayrılıktan haricin yakın zamanlarda dahi istifade ettiği vakidir. İşte bu ayrılığı kaldırmak çok lazımdır.”¹⁰

Aynı maddede yer alan iğrenç ve gülünç isimlerin kullanılmaması ifadelerine değinen Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey ise bu itirazını özetle şu sözlerle ortaya koymuştur: “...Sonra iğrenç, gülünç adlar kullanılmayacaktır deniyor. Mesela, Yılcıoğlu iğrenç sayılabilir. Çifte kafa, bir noktai nazardan gülünçtür. Fakat o adam, memleketinde o isimle taarüf etmiştir, herkes onunla tanır. Binaenaleyh herkes, maaziye ait irtibatını muhafaza etmek ister ve lazımdır. Yeni bir isimle yeni bir hayata, yepyeni bir şekilde girmiş olmak, belki milli menfaatlerin muhafazası endişesiyle çok yerinde olabilir. Vekil beyefendiye bu noktadan hak veririm. Fakat bu mahzuru bertaraf etmeğe matuf olmayan noktalarda da şimdiye kadar mevcut olan aile ve soy adlarını muhafaza etmeği temin eylemelidir. Böyle bir ismi kendisi kullanmıyorsa, onun babası ve babasının babası kullanmıştır. O adamın aslını bildirecek olan kelimeyi muhafaza etmesini temin etmek, zannediyorum ki, kanunun istibdaf ettiği noktalardan birisidir ... iğrenç kelimesi ne gibi hususlarda kullanılacak veya kullanılmayacaksa izah edilmelidir. Gülünç tabiri ise tamamen kaldırılmalıdır. Sonra rütbe kelimeleri de kaldırmak lazımdır. Sultan gibi bazı kelimelerin kullanılmaması maksat ise kanaatimce burada inkılabı zıt mahiyet arz edecek kelimelerin kullanılmaması için daha sarıh bir ifade konulmalıdır.”¹¹

Hakkı Tarık Bey’in açıklamaları karşısında yeniden söz alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey memuriyet ve rütbe isimlerinin soyadı olarak alınmaması konusunda şu sözleri sarf etmiştir: “...Hakikaten herkes soyadını, babasının memuriyet isminden çıkaracak olursa, memlekette soy adı değil, ancak memuriyet adı teessüs etmiş olur ... Tarihten kalmış olan Dizdaroğulları, Bayraktaroğulları, Sancaktaroğulları, Silahtaroğulları gibi kelimelerin kullanılmasında mahzur görmüyorum, kanun da mahzur görmemektedir. Bugünkü isimleri kullanmakta mahzur vardır. Memuriyet postu insana baki değildir. Ertesi gün başkası gelecektir. Sonra bunda istikrar olmaz Bugün yüzbaşıoğlu, yarın binbaşıoğlu, öbür gün kaymakam oğlu, daha öbür gün miralay oğlu olacak, babasının rütbesi yükseldikçe oğlunun ismi değişecektir. Tabii bu şekilde bir isim de tasavvur edilemez.. Fakat hiç kimsenin Türk camiası içinde gülünç ve iğrenç olmağa hakkı yoktur, bilhassa isim dolayısıyla köylerimizde, şehirlerimizde ağza alınamayacak kadar iğrenç lakaplar vardır. Bunu kaldırmak icap eder. Bunu kim tespit edecek? İsim konurken bunu en büyük mülkiye memuru takdir eder. Avrupa’da da böyledir... Beşinci

10 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 246.

11 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 246.

belediye dairesinde bir çocuğa Versan Jö Toriks adı konmak isteniyor. Bu belki bu gün bir kabraman ismidir; fakat Romalılarla muharebe eden bir Golvalı olduğu için o zaman fena bir adam telakki ediliyordu. Sicil-i abval memuru, bu ismi koymamış ve demiş ki, bu efskar-ı umumiye nazârında müstekreb bir isimdir. Mahkemeye gidilmiş ve sicil memuru kazanmış. Bizde de Damat Ferit diye korsanız, iğrenç isimdir diye idare bu ismi siler, memleketi satmıştır. İğrençtir...¹² İğrenç ve gülünç isimler konusunda bu konuşmalardan başka ilginç diyaloglar da geçmiştir. Örneğin Kırşehir Mebusu Lütfi Müfit Bey'in "Mesela kurt oğulları vardır. Bunları fena isimdir diye değiştirecek miyiz?" şeklindeki sorusuna Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey şu cevabı vermiştir: "Kurdun fena hayvan olduğunu bilmiyordum. Bilakis kurt kelimesi, Türk aşiretlerinin totemidir. Daima kurt diye ananede bu isim geçer. Kurtoğlu fena bir şey değildir. Bilakis bir şereftir. Amma kurtoğluna itoğlu derse, elbette bunu çirkin görmek lazımdır."¹³

Sonuçta aşiret isimlerinin kullanılmaması feodaliteye ve ortaçağ anlayışına bir tepki olarak ele alınmış ve bu tür isimlerin alınmaması milli birliğin kurulmasının bir gereği olarak düşünülmüştür. Rütbe ve memuriyet isimlerinin kullanılmamasına gerekçe olarak ise bunun toplumda ayrıcalığa yol açabileceği; bazı rütbe ve memuriyetlerin zamanla değişebileceği ve bu nedenle de eskiden alınmış olan soyadının anlamını yitireceği öne sürülmüştür. Bununla birlikte ağırlıklı olarak yaşayan ve kullanılan rütbe ve memuriyet isimlerinin soyadı alınmamasının gerektiği üzerinde durulmuştur. Gelen bazı tepkiler üzerine tarihe mal olmuş ve o dönemde kullanılmayan rütbe ve memuriyet isimlerinin soyadı olarak alınmasında bir sakınca görülmediği ifade edilmiştir.

Özetle tartışmalar genellikle iğrenç ve gülünç kelimelerin kullanılmasının yasaklanması konusunda da olmuştur. Bazı mebuslar iğrençlik ve gülünçlüğü bölgele itibarıyla değişiklik gösterebileceğini savunarak, bu ifadelerle açıklık getirilmesini istemişlerse de, kanunu savunanlar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iğrenç ve gülünç lakapların kullanıldığını ve bu nitelikteki lakapların soyadı olarak alınmasının doğru olmadığını iddia ederek, 3. maddenin aynen geçmesini sağlamışlardır.¹⁴

Soyadı Kanunu'nda tartışmalara yol açan diğer bir madde 4. maddedir. Buna göre "Soyadı seçme vazîfesi ve haklı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir. Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasına tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği ve seçeceği adı alır. Koca ölmüş ve karısı evlenmemiş olursa veyahut koca akıl hastalığı ve akıl zayıflığı sebebiyle vesayet altında bulunuyor ve evlilik de devam ediyorsa bu vazife karınıdır. Kocanın vefatıyla karı evlenmiş veya koca evvelki fikirada zikredilen sebeplerle vesayet altına alınmış ve evlilik te zeval bulmuş ise

12 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 246-247.

13 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 247.

14 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 251.

bu hak ve vazife çocuğun baba cihetinden olan kan hısımlarından en yakın erkeğe ve bunların en yaşlısına, yok ise vâsiye aittir.” Kadın haklarının da gündemde olduğu siyasal hakların tanınmasın an meselesi olduğu bir dönemde, bu madde üzerinde de yoğun tartışmalar çıkmıştır.

Madde üzerindeki görüşmelerde söz alan Bursa Mebusu Refet Bey, medeni kanun nazarında kadının kendi başına aile ismini taşımakta hiçbir rolünün olmadığını ifade ederek sözlerini şöyle tamamlamıştır: “...Kocaya vardığı vakit kocasının ismini alır, babasının ismini bırakır. Kocasını ölmüşse veya boşanmışsa yine kocasının ismini bırakır, babasının ismini alır. Eğer kadın bir aile ismi almışsa bu, onun evlat ve ahfadına intikal etmez. Onun soyadı diye aldığı isim, kendi ismine bir isim ilavesinden ibarettir. Binaenaleyh madde esas itibarıyla sakattır, kabul edilmemesi lazımdır.”¹⁵ Kanun maddesini savunan Tokat Mebusu Nazım Bey evliliğin bir birlik olduğunu ve bu ailede soyadı yoksa bunu erkeğin seçeceğini belirterek “...koca ölmüş, evlilik birliği baki; Yani kadın evlenmemiş, çocukları vardır. Bu halde rey kadınındır. Kocasının hatırasını yaşatarak evlenmemiş ve çocuklarını himayet kanadı altına almış olan bu kadından bu hakkı alamayız... Koca akıl hastalığına veya akıl zayıflığına tutulmuş, fakat kadın bunu vesile-i talak addererek boşanmamış. Bu hakkı kime verirsiniz? Şüphesiz yine kadına ... kadın eğer evlenmiş ise o zaman kanun bu hakkı babasının babasına ve o da yoksa en yakın kan hısmına vermiştir...”¹⁶ şeklinde ifadelerle kanun maddesine açıklık getirmeğe çalışmıştır.

Hakkı Tarık Bey’in “...Çünkü zaten bir babanın üç oğlu vardır. Gelecek maddede, mümeyiz olan reşit soy adını seçmekte serbesttir deniyor. Bunlar şimdi babalarının alacakları ismi taşıyacaklar mı? Bunların üçü de reşittir, ayrı ayrı isim mi seçmelidirler, yoksa kardeş oldukları için üçü toplanıp bir isim mi seçmelidirler?...”¹⁷ şeklindeki sorusuna Nazım Bey’in cevabı şu şekilde olmuştur: “...Mesela kanunun ilk tatbiki anında üç kardeş vardır, bunlar 30, 35, 40 yaşlarındadır. Evlenmişler, ayrı bir aile kurmuşlardır. Babaları da vefat etmiştir. Soy adları da yoktur. Bu üç kardeşe diyebilir miyiz ki, böyle olmasını istiyoruz. Hatta üçünüz birleşin bir isim bulun ve o ismi taşıyın. Ne yapalım? Kanunun esbabı mucibesinde yazılıdır. Kardeş çocuklarının da birleşip aynı adı kullanmalarını arzu ederiz. Fakat bu onların idrakine bırakılmıştır...”¹⁸ Tartışmalar ve yapılan açıklamalar sonucu bu madde de olduğu gibi kabul edilmiştir.¹⁹

Soyadı Kanunu’nun TBMM’nde tartışılması ve kabul edilmesi “Soyadı Kanunu 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiştir” diyerek geçirilecek bir düzenleme değildir. Toplam 15 maddelik kanunda bir çok konu ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş ve hemen hiçbir konuda boşluk bırakılmamaya çalışılmıştır. Hemen her madde üzerinde

15 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 252.

16 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 252-253.

17 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 253.

18 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 253.

19 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 254.

yoğun tartışmalar yaşanmış, kanunu savunanlar ve gündeme getirenler, diğer mebusları ikna etmek için yoğun çaba sarfetmişlerdir. Bir başka deyişle bir emri vaki ya da bir dayatma söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak yasama görevini yürüten TBMM'nde Soyadı Kanunu 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiştir. 2525 numaralı Soyadı Kanunu'nun diğer maddeleri şöyledir:

Madde 5: *Mümeyyiz olan reşit soyadını seçmekte serbesttir. Akıl hastalığı ve akıl zayıflığı dolayısıyla vesayet altına alınmış olan reşidin adını babası yok ise anası, bu da yok ise vasisi seçer.*

Madde 6: *En büyük mülkiyet memurunun vereceği müzekkere üzerine Cumhuriyet müddeiumumisi, 3. Maddedeki memnuiyete uygun olmayarak soyadı kullananların bu adı değiştirmelerini ve tarihte ün almış olanlara ilişik anlatan adların hilafına iddia ile kullanılmamasını mahkemeden isteyebilir. Kanunla taayyün eden unvanlar mahfuzdur.*

Madde 7: *Bu kanunun neşri tarihinden itibaren iki yıl içinde gerek soyadı olmayanlar ve gerekse soyadlarını değiştirmek isteyenler taşıyacakları adı Hükümetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek üzere bildirirler. Bu iş için verilecek her nevi evrak pul resminden muaftır.*

Madde 8: *Soyadı seçme işlerinde çıkacak ihtilafları halletmek ve kendiliklerinden soyadı seçmeyenlerle anası babası belli olmayan çocuklara ad takmak ve bir adın kanunun istediği şekle uygun olup olmadığı hakkında karar vermek salabiyeti, ana kütüğün bulunduğu yerin en büyük mülkiye memuruna aittir.*

Madde 9: *Valiler ve kaymakamlar soyadlarının nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına doldurulması işinde diğer devlet dairelerinde münasip gördükleri memurları iş bitinceye kadar yardımcı olarak nüfus dairelerinde çalıştırmağa salabiyetlidirler.*

Madde 10: *Bu kanunun tayin ettiği müddet geçtikten sonra soyadlarını değiştirmek isteyenler Kanunu Medeninin bu bapta hükümlerine tabi olurlar.*

Madde 11: *Soyadlarını nüfus kütüğüne ve doğum kağıtlarına yazma işinde ihmali görülen memurlar hakkında kaymakamlar bir haftalığına, valiler on beş günlüğe kadar maaş kesme cezası verebilirler. Bu kararlar kati olup ilk ödenecek maaştan kesilir.*

Madde 12: *Kanunun tayin eylediği zaman içinde soyadını memurlara bildirmeyenlerden beş liradan on beş liraya kadar ve bu iş için hükümetçe verilecek vazifede ihmali görülen muhtarlar ve ihtiyar heyetleri azasının her birinden ve belediyelerce memur edilenlerden on liradan elli liraya kadar haff para cezası alınır. Bu cezalar mahalli idare heyetleri kararıyla verilir ve vali veya kaymakamların tasdiki ile katileşir.*

Madde 13: *Bu kanunun tatbik yollarını gösterir bir nizamname yapılacaktır.*

Madde 14: *Bu kanun neşri tarihinden altı ay sonra meriyete girecektir.*

Madde 15: *Bu kanunun hükümlerini yerine getirmeğe Dabilye Vekili memurdur.²⁰*

Soyadı Kanunu 21 Haziran 1934 tarihinde çıkarılmasına karşın, toplumun ilgi

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 21. 6. 1934, s. 255-259; Resmi Gazete, Sayı: 2741, 2. 7. 1934.

odağı durumuna gelmesi ancak, birkaç ay sonra gerçekleşebilmiştir. Toplumun yanı sıra üst düzey yöneticilerin de soyadını hemen gündemlerine aldıkları söylenemez. Kanunun Haziran ayı sonlarında çıkarılmasına karşın 2 Ocak 1935'ten itibaren yürürlüğe girecek ve nüfus dairelerinin bu tarih itibarıyla tescil yapacak olması nedeniyle ilk günler soyadı konusu toplumun gündemine oturmamıştır. Kaldı ki, Soyadı Tüzüğü ile Bakanlar Kurulu Kararnamesi 24 Aralık 1934 tarihlidir ve bu kararnamenin Resmi Gazete'de yayınlanma tarihi 27 Aralık 1934'tür.²¹ Yasal ve resmi düzenlemelerin gecikmesi ve devletin üst düzey yöneticilerinin soyadı almaktaki tereddütleri kanunun hayata geçmesini geciktirmiştir.

Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresi tüzüğün yayınlanmasını beklemeden soyadı almaya başlamışlardır. Tüzükle ilgili kararnamenin yayınlanmasından yaklaşık bir ay önce Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadının verilmesinin, diğer yöneticileri ve Atatürk'ün yakın çevresiyle toplumu harekete geçirdiği söylenebilir.

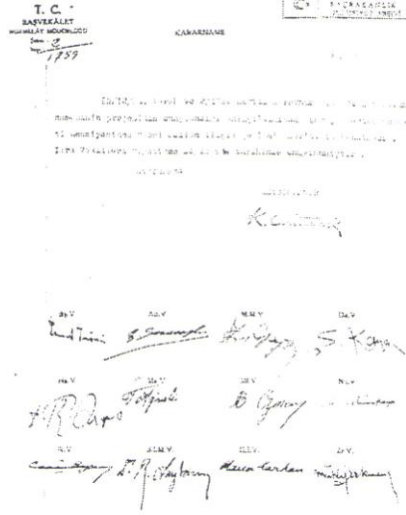
Mustafa Kemal Paşa'nın Atatürk soyadını alması ise Meclis kararıyla gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadını ilk olarak Saffet Arıkan'ın gündeme getirdiği ileri sürülmektedir. Hatta Arıkan'ın, önce "Türkata" soyadını düşündüğü, ancak daha ahenkli ve anlamlı olduğu gerekçesiyle "Atatürk" üzerinde fikir birliğine varıldığı ifade edilmektedir (Ataay, 1980: 567).

Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadının verilmesi yolundaki kanun teklifi Meclis'e İsmet İnönü ve arkadaşları tarafından sunulmuştur. Görüşmeler sonunda kanun teklifi 24 Kasım 1934 tarihinde kabul edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, "Atatürk" soyadını almıştır.²² Kanunun kabul edilmesinden üç hafta kadar sonra bu kez "Atatürk" adının hiç kimse tarafından kullanılmayacağıyla ilgili olarak bir kanun çıkarılmış²³ ve bu konudaki olası istismarların önüne geçilmek istenmiştir.

21 Bkz. Ek 2.

22 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 24.11.1934, s. 34-35.

23 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 17 Aralık 1934, s. 202. İlgili kanun teklifi Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya tarafından verilmiştir. İbrahim Süreyya yaptığı konuşmada her Türk gencinin

Ek: 2

Soyadı Kanunu ile ilgili basında çıkan haberlerin çoğalması ve gazetelerin bu kanuna olan ilgilerinin artması Mustafa Kemal Paşa'nın "Atatürk" soyadını aldığı 24 Kasım 1934 sonrasındaki günlere rastlamaktadır. Örneğin iktidar yanlısı ve Atatürk'e yakınlığı ile bilinen *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde 25 Kasımdan itibaren Soyadı Kanunu ve alınan soyadlarıyla ilgili haberlere ağırlık verilmeye başlanmıştır. Öyle ki, Atatürk'ün soyadını aldığı gün gazetenin sahibi Falih Rıfkı Bey'in "Atay", ve önemli yazarlardan Burhan Asaf Bey'in ise "Belge" soyadlarını aldıkları şeklinde haberler yayınlanmıştır.²⁴ Ertesi gün ise Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya "İnönü" soyadını verdiği haberine yer verilmiştir.²⁵ Yine aynı tarihlerde basında topluma önerilen soyadları alfabetik bir şekilde yayınlanmaya başlanmış ve soyadı alanların isimleri açıklanmıştır. Kendini ve ailesini tanımlama ve ifade etme alanındaki arayış ve çabalara *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi de bizzat katılmıştır. Gazete 28 Senteşrin 1934 tarihinden itibaren Atatürk'ün verdiği "Ulus" adıyla yayınlanmaya başlamıştır.²⁶ Herkesin soyadı aramak ve almakla meşgul olduğu bir dönemde iktidara yakınlığı ile bilinen *Hakimiyet-i Milliye*'nin "Ulus" adını alması oldukça anlamlıdır.

Basının soyadı konusuna ilgisi sonraki günlerde de devam etmiştir. Ancak Soyadı Kanunu ile yakından ilgilenen ve bu yönde toplumu yönlendirmeye çalışan sadece basın değildir. Halkevleri de benzer bir işlev üstlenerek soyadı bulmakta ve almakta tereddütleri olan vatandaşlara yardımcı olmak amacıyla soyadı verme toplantıları düzenlemeye başlamıştır. Bu toplantılara katılımın yaygınlaşması da yine basın sayesinde gerçekleşmiştir.²⁷ Soyadı Kanunu'na ilgi konusunda hemen hiçbir sorun çıkmazken, hangi isimlerin soyadı olarak alınabileceği konusunda ciddi bir tereddüt ve kargaşa ortaya çıkmıştır. Bu nedenle olsa gerek gazeteler alfabetik olarak alınabilecek soyadı listeleri yayınlamaya başlamışlardır. Basın toplumu soyadı alması konusunda yönlendirmeye çalışırken, öz Türk isimlerinin tercih edilmesi yolunda ciddi bir gayret sarfetmiştir.²⁸ Aynı şekilde tüm resmi ve özel dairelere de, çalışanlarına soyadı vermeleri

Atatürk'ün ismini alabileceğini, olur olmaz kişi ve kurum ya da işletmelerin "Atatürk" ismini almaya başladığını ve bunun gelecekte sakıncalar doğurabileceğinin işaret etmiştir.

24 *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Kasım 1934.

25 Bu haberdeki açıklama "Başvekalet; Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin inkılap tarihimizin ilk şerefli ve parlak sahifesi olan "İNÖNÜ" meydan muharebelerinin baş kahramanı olmuş bulunması itibarıyla Soyadı Kanunu icabı olarak alacağı aile isminin "İNÖNÜ" olmasının çok yerinde bulunduğundan kendilerine bu soy adını tercih ettiğimi bildiririm. 25 İkinciteşrin 1934. *Reisicumhur Gazî Mustafa Kemal*" şeklindedir. *Hakimiyet-i Milliye*, 26 İkinciteşrin 1934.

26 *Ulus*, 28 Senteşrin 1934.

27 Halkevlerinin konuyla ilgili yaptığı çağrı için bkz. *Ulus*, 28 Senteşrin, 1934.

28 *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1934; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Senteşrin 1934; Bu konuda Enver Behnan Şapolyo da bir kitap yayınlamıştır. Şapolyo, "Türk olan Türk adı kor, düsturınca her Türk çocuğu Türk adını koymalıdır. Türkçe ad koymayan Türk değildir" şeklinde iddialı bir üslup kullanarak kitabının sonunda 3396 adet Türk adlarından oluşan bir soyadı listesi vermiştir. Bkz. Şapolyo, 1935.

konusunda çağrılar yapılmıştır. Belki de bu çağrılardan en çarpıcılarından biri de Başbakanlıktan Diyanet İşleri Reisliğine gönderilen resmi bir yazıyla yapılan istektir. Bu yazıya dayanılarak Diyanet İşleri Başkanlığı da il müftülüklerine ilgili yazıyı göndermiş ve özellikle de kaza müftülerinden yardım istenmesinin gerektiğini bildirmiştir.²⁹ Bu tür isteklere İstanbul'daki Maarif Müdürlüğü ve Adliye'den de hemen olumlu bir cevap gelmiş olmalı ki, tüm çalışanlara bu konuda çağrı yapılmıştır.³⁰

Kanunun en büyük destekçisi olan Atatürk, soyadına verdiği önemi ve bu konudaki hassasiyetini yakın çevresine sıkça ifade etmiş ve kanunun "inkılabın" ruhuna uygun bir şekilde toplum tarafından benimsenmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Yakın arkadaşlarından Şükrü Kaya'ya göre Atatürk, bazı gazete yazarlarının kendisinden kısaca "Ata" diye bahsetmesine kızmış ve soyadının "Ata" değil, "Atatürk" olduğunu ısrarla vurgulama ihtiyacı hissetmiştir.³¹

Mustafa Kemal Paşa'nın "Atatürk" soyadını almasından hemen sonra çok sayıda milletvekilinin Atatürk'ten soyadı almak için sıraya girdiği, hiç olmazsa O'ndan bir öneri bekledikleri görülmüştür (Atay, 1980: 567). Atatürk, Soyadı Kanunu'nu sahiplendiğini gösterircesine pek çok kişiye gerek özel toplantılarda ve gerekse Çankaya'daki sofrasında soyadı önermiş ve önerdiği isimlerin kabul edilmesini sağlamıştır. Bir anlamda TBMM'nin çıkardığı yasanın takip işini bizzat kendisi üstlenmiştir. Dışişleri bakanı Tevfik Rüşdü Bey'e ise görüşmelerini yürüttüğü Türk-İran sınırı üzerindeki "Aras" nehrinin adını vermiştir: Yine Mahmut Celal Bey, Atatürk'ün önerisiyle yüksek anlamına gelen "Bayar" soyadını almıştır. Çok eski

T. C. DEVLET BAŞBAKANLIĞI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
İşleri Reisliği

1934/10/10

Diyanet İşleri Reisliğine

1934/10/10 tarihinde tebliğ edilmiş olan 300 sayılı sayılı Kanununun 10. maddesinde bir değişiklik yapılarak bu Kanunun 10. maddesindeki "Ata" kelimesi "Atatürk" olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması ve bilhassa bu değişikliklerin müftülükler tarafında uygulanması hususunda gerekli tedbirlerin alınması hususunda Diyanet İşleri Reisliğine yazılı olarak bildirim yapılmıştır. Kanununun 10. maddesindeki değişikliklerin uygulanması hususunda Diyanet İşleri Reisliğine yazılı olarak bildirim yapılmıştır. Kanununun 10. maddesindeki değişikliklerin uygulanması hususunda Diyanet İşleri Reisliğine yazılı olarak bildirim yapılmıştır.

Diyanet İşleri Reisliği

1934/10/10

Mustafa Kemal Atatürk

Ek: 3

29 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 051.V42. / 12.101.10. Tarih 6 .11. 1934, Bkz. Ek. 3.

30 Cumhuriyet, 26 Teşrinisani 1934.

31 Şükrü Kaya, Dünya Gazetesi, 10 Kasım 1953'den aktaran Anburnu, 1976: 112. Mustafa Kemal Atatürk'ün imzası da dikkatle incelendiğinde Soyadı Kanununun ikinci maddesinde yer alan "söyleyişte, yazışta, imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır" ifadelerle son derece uyumlu olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün imzası bir karalama şeklinde değil, son derece açık ve anlaşılır bir imzadır.

tarihlerden beri dost oldukları Fethi Bey'e de yoldaş anlamına gelen "Okyar" soyadını Atatürk vermiştir. Bu arada manevi kızı olan Sabiha Hanım'a da pilot olmasından dolayı "Gökçen" soyadını uygun görmüştür (Kinross, 1978: 712-13). Yine dönemin Meclis başkanı Kazım Paşa'ya "Özalp" soyadı Atatürk tarafından verilmiştir.³²

Atatürk ve çevresinin soyadı konusundaki kararlılığının toplum açısından özendirici olduğu söylenebilir. Soyadı Kanunu'yla ilgili olarak, nüfus dairelerinin 2 Ocak 1935 tarihinden itibaren tescil işlemi yapmaya başlayacaklarının bilinmesine rağmen, hem yoğun ilgi, hem de bazı soyadlarını ilk alan kişi olmak isteyenlerin tutumu yüzünden Kasım ve Aralık aylarında nüfus idarelerinde yüzlerce dilekçe verilmiş ve yığılmalar olmuştur.³³ Bazı soyadlarını ilk alan kişi olmak önemli olduğundan, bu konudaki sorunu çözmek için seçilen soyadı için, şimdilik "ahkam-ı şahsiyeye" bakan mahkemelerden tescil için karar çıkartılabileceği basın yoluyla açıklanmıştır.³⁴ Nüfus dairelerinin soyadlarını tescil işlemlerine 2 Ocak 1935 tarihinde başlayacağı daha önce açıklanmasına karşın, halkın yoğun ilgisi yüzünden bu tarih daha yakın bir zamana çekilmiş ve nüfus tescil işlemlerinin 8 Aralık 1934 tarihinden başladığı açıklanmıştır.³⁵

Tipik bir Batılılaşma hamlesi sayılabilen Soyadı Kanunu'nun, sadece bireyleri birbirinden ayırt edecek bir uygulamanın ötesinde, ulusal birlik ve bütünlük ile yurttaşlara ulusal bir benlik ve duygu vermek konusunda da yararlı olacağı ortaya konulmuştur.³⁶ Ayrıca ülkede yaşayan azınlıklarla ilgili beklentiler de doğmuştur. Kültüre dayalı bir ulus oluşturma gayretleriyle uyumlu olarak azınlıklara, Türk dilinden soyadı almaları ve bu yolla ulusal birliğe katılmaları çağrısı yapılmıştır.³⁷ Bu çağrının

32 *Cumhuriyet*, 27 Teşrinisani, 1934.

33 *Cumhuriyet*, 1 Kanunuevvel 1934.

34 *Cumhuriyet*, 2 Birincikanun 1934; Soyadı konusunda ilginç bir rica göze çarpmıştır. Göz doktoru Prof. General Esat Bey, dört yıldan beri "Işık" ismini soyadı olarak kullandığını ve bu nedenle bu ismin başkaları tarafından kullanılmasını rica ettiğini açıklamıştır. *Cumhuriyet*, 8 Birincikanun 1934.

35 Bu konuda yayınlanan tebliğ aynen şöyledir: "Dün iç bakanlığından vilayete gelen buyrukte ulusun isteği çoğaldığından soyadlarının kütüklere geçirilmesine yol verilmiştir. Vilayet bu buyruğu tekmil kütük memurluklarına yaymıştır. Buna göre her adam bir beyanname ile yazılı bulunduğu kütük memuruna giderek isminin yanı başına soyadının da konulmasını isteyecek, eski tezkereleri gösterecektir. Ancak bir köyde, bir kasabada, kütük memuru bir soyadını iki familyaya yazamayacaktır. Kim ilk önce gider de soyadını yazdırırsa kullanma hakkını kazanmış olacak, ondan sonra giden başka soyadı alacaktır. Bir kütük memurluğu (yani Osmanlıcada nüfus memurluğu) bu soyadlarını kütüğe yazdığı gibi nüfus tezkeresinin boş hanesine de yazacaktır. Soyadı nizamnamesi henüz devlet şurasından çıkmamış olmakla beraber ileride karışıklığa mahal kalmaması için bu buyruk gönderilmiştir." *Cumhuriyet*, 9 Birincikanun 1934.

36 Tekinalp, "Soyadı Yasası ve Ulusal Birlik. Azınlıklara Düşen Borç", *Cumhuriyet*, 27 Birincikanun 1934.

37 Tekinalp, aynı yer. Tekinalp işi daha da ileriye götürerek azınlıklara düşen bir takım borçları da şöyle sıralamıştır. "1- Yalnız soyadını değiştirmekle kalmayarak öz adları dahi değiştirmek. 2- Eski çağdan arda kalan ve fertleri cemaatlerden ayırd etmeyen kötü zihniyeti ve göreneği baltalamak için her ne yapmak mümkünse geri bırakmamak." *Cumhuriyet*, 27 Birincikanun 1934.

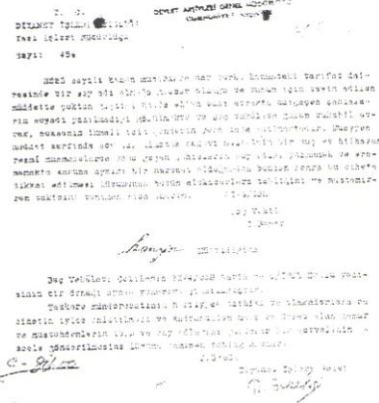
gayrimüslüm kökenli bir kişi olan Tekinalp'ten gelmesi son derece ilginçtir. Ancak soyadı alma konusunda toplumun tüm kesimlerinin aynı hassasiyeti hissettiği söylenemez. Buna karşılık bazı kesimlerin ilgisizliği dinsel veya karşı devrimci bir tepki değildir. Zaten tek partili bir dönemde böylesi bir tepkinin gösterilmesi de pek olanaklı değildir. Bu ilgisizlik genelde devletin gücü ve etkinliği ile ilgilidir. Özellikle okullaşma oranının düşük olduğu kırsal kesimde soyadına karşı kentlere nazaran ilginin daha az olacağı bir gerçektir. Fakat yöneticiler soyadı kanununun yerleşmesi konusundaki ısrarlarından vazgeçmemişlerdir. 21 Nisan 1938'de

Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderilen Celal Bayar imzalı bir Başbakanlık yazısında bazı vatandaşların hala soyadı almadıklarının görüldüğü ve bu nedenle de bu kişilerin resmi işlerinin yapılamadığı ifade edilmiştir. Aynı yazıya dayanan Diyanet İşleri Başkanlığı ise il müftülüklerine gönderdiği yazıda, konunun daha iyi anlatılmasının gerektiğini ve tüm çalışanların isim ve soy isimlerini gösteren bir cetvelin acilen gönderilmesini istemiştir.³⁸ 1938 yılına ait olan başbakanlığın bu yazısından kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren yaklaşık olarak 4.5 yıl kadar geçmesine karşın bazı vatandaşların hala soyadı almadıkları ve eski alışkanlıklar çerçevesinde resmi işlemlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bazı vatandaşların soyadı almamasını, Türk Devrimi'ne ve gerçekleştirdiği köklü değişikliklere karşı gerici bir tepki olarak değil, devlet işlerine duyulan ilgisizlik ve eski alışkanlıklardan vazgeçmeme eğilimi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

BİR KARDEŞ DÜZENLEME: UNVAN ve LAKAPLARIN KALDIRILMASI

Osmanlı'dan mirasını devralan Türkiye'nin toplum yapısı sosyo-ekonomik anlamda Batı tarzında bir tabakalaşmaya göre biçimlenmemiştir. Buna karşın din, idari ve askeri görevlerin etkisiyle bazı kişiler bir takım lakap ve unvanlar alarak, belli ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Türk Devrimi'nin ruhuna uygun olmayan bu anlayışı ortadan

38 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 051. V42 / 12. 101. 10. Tarih: 3. 5. 1934. Bu belgenin tam metni için bkz. Ek. 4.

Ek: 4

kaldırmak amacıyla, Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadının verilmesinden iki gün sonra, bu kez Soyadı Kanunu'nu tamamlayan ünvanların kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifi meclise getirilmiştir. Efendi, bey ve paşa gibi lakap ve ünvanların kaldırılmasına dair verilen kanun teklifinin gerekçesini dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın şu sözlerinde görmek mümkündür: "Arkadaşlar, eski devirlerden kalma, bugünkü demokrasi esasına uymayan bazı lakaplar, ünvanlar, rütbeler, nişanlar, madalyalar var. Bunların bir an evvel resmi belgelerden ve kanunun karşısında kaldırılması inkılabımıza uygun bir hareket olacaktır. Hükümetimiz böyle bir kanun hazırladı, yüksek huzurunuzca takdim ediyor. Ricamız, bunu takdimen tercihan bugünkü ruznameye alınmasıdır."³⁹

Bu teklif sonrasında başlayan görüşmeler sonunda "Efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve ünvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar" şeklinde önerilen 1. Madde yoğun tartışmalara neden olmuş ve sonuçta ilgili madde "Ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve ünvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar" şeklinde yeniden düzenlenmiştir.⁴⁰ Bu kanun öncelikle Atatürk'ün halkçılık ilkesiyle ve doğal olarak da "sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum" idealiyle ilgilidir. Yasaklanan lakap ve ünvanlar arasına "hacı", "hafız", "hoca" ve "molla" gibi lakapların eklenmesi laiklik konusundaki kararlılığı ve hassasiyeti göstermesi açısından önemlidir. Yine "ağa" ünvanının eklenmesi de, "ortaçağ zihniyetine ve feodalizme duyulan tepki"nin bir ifadesi olarak karşımıza çıkıyor. Aynı kanunun ikinci maddesinin kabul edilmesiyle sivil rütbe, resmi nişanlar ve madalyalar kaldırılmış ve bu nişan ve madalyaların kullanılması da yasaklanmıştır. Harp madalyalarının istisna tutulduğu kanun maddesine göre Türklerin yabancı devlet nişanı taşımaları da men edilmiştir.⁴¹ Kanunun 3. Maddesi'yle kara, deniz ve hava kuvvetlerinde görevli üst düzey subayların rütbe ve taşıdıkları ünvanlar yeniden düzenlenmiştir.⁴²

39 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 26. 11. 1934, s. 40-41.

40 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 26. 11. 1934, s. 40-41.

41 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 26. 11. 1934, s. 47.

42 Bu madde aynen şöyledir: "Askeri rütbelerden adın başına gelmek üzere kara ve havada müşirlerle mareşal, birinci ferik ve livalara general, denizde birinci ferik ve livalara amiral denilir. Generallerin ve amirallerin derecelerini gösteren ünvanlarla deniz müşirleri ünvanlarının ve diğer askeri rütbelerin karşılıkları Ali Askeri Şurası kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin tasdiki ile konulur". TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 26. 11. 1934, s. 51

Atatürk dönemi devrim hareketleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan "çağdaşlaşma" sürecinin en keskin virajı ve doğal olarak da en kökten değişikliklerin gerçekleştirildiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu süreçte devrim önderleri bir yandan Türklerin geçmişini ve "öz değerler"ini [yeniden] keşfetmeye, diğer yandan da bu değerlerin Batılı değerlerle uyumunu özellikle vurgulamaya ve göstermeye çalışmıştır.

Bu bağlamda Soyadı Kanunu'nun, Atatürk'ün çağdaşlaşma anlayışının temel niteliklerine uygun bir adım olduğu çok rahatlıkla ileri sürülebilir. Osmanlı dönemindeki benzer reform girişimlerinin kısmılığı ve tereddütlü doğasına karşın, Cumhuriyet Türkiye'sinin Batı uygarlığını daha bütüncü bir yaklaşımla ve radikal bir şekilde benimseme ve benimsetme kararlılığı hemen kendini göstermektedir. Soyadı Kanunu'nun da Avrupa'daki her hangi bir bölge ya da belli bir kültüre değil, tüm Batı uygarlığına mal olmuş bir uygulama olduğunu belirtmek gerekir. Bu konu, Atatürk ve yakın çevresi için, evrensel çağdaş insan ve toplum modelinin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak görülmüştür.

Soyadı Kanunu ile Bazı Unvan ve Lakapların Kaldırılmasına Dair Kanun'un, Batı'daki şekliyle sınıfsal yapı ve soyluların ya da aristokrat bir tabakanın egemen olduğu bir toplum yapısıyla tanışmamış olan Türkler açısından, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir kitle yaratmak için düşünülmüş bir adım olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bu kanunların kabul edilmesinin, bir anlamda Batılı tarzda yurttaş bilincinin gelişmesi ve bireyselliğin ifadesine katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

KAYNAKLAR

Arşiv kaynakları, zabıtlar ve gazeteler:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara)
TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 23. Cilt, 1934.
TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Devre, 25. Cilt, 1934.
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
Resmî Gazete
Ulus

Kitap ve Makaleler:

Anıburnu, Kemal (1976) *Atatürk'ten Anılar*, Ankara.
Atay, Falih Rıfki (1980) *Çankaya*, İstanbul

- Ataay, ekin (1980) *deni Hukukun Genel Teorisi*, İstanbul.
- Ateş, amış (1982) *ürk Devrim Tarihi*, İstanbul.
- Eroğlu, amza (1982) *ürk İnkılap Tarihi*, İstanbul.
- Lord I, oss, *Atatürk* *Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul.
- Mumc, hmet (199) *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, II*, Eskişehir.
- Şapoly, nver Behn (1935) *Türk Soy Adları*, Ankara.
- Turan, ik, vd., (19) *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara.
- Turan, afettin (19) *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, 2. Bölüm, Ankara.
- Yılma, der (1982) *ürk Sözlüğü*, Ankara.
- Zevkli, Aydın (198) *işiler Hukuku. Gerçek Kişiler*, Ankara.